

PANDEMIYA DAVRIDA INSON HUQUQLARINING CHEKLANISHIGA OID MASALALAR

Umaraliyev Ayubxon Boqijon o'g'li

Huquqni muhofaza qilish akademiyasi magistratura tinglovchisi

ayubxonumaraliyev@gmail.com

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.7874460>

ARTICLE INFO

Received: 18th April 2023

Accepted: 27th April 2023

Online: 28th April 2023

KEY WORDS

Pandemiya, BMT Bosh Assambleyasi, "Xabeas korpus", COVID-19, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti, Sirakuza prinsipi, epidemiya.

ABSTRACT

Mazkur maqolada pandemiya nima ekanligi, uni joriy etilishi, favqulotda holatlarda cheklanishi mumkin bo'lgan inson huquqlarining tavsifiga alohida e'tibor beriladi. Xalqaro tashkilotlar belgilab bergan hamda milliy qonunchilikdan kelib chiqqan holda maxsus moddalar orqali inson huquqlariga favqulotda vaziyatlarning ta'siri, Mutlaq huquqlarning buzilmasligiga, dunyoda va mamlakatimizda sodir bo'lgan tahlikali vaziyatlarda sodir etilgan favqulotda holatlarga atroflicha to'xtalinadi.

Jahon miqyosida yuz bergan katta o'zgarishlar va qonunchilikdagi mustahkamlanishlar aynan bir murakkab vaziyatlarni boshdan o'tkazish orqali yuzaga kelishi shubhasizdir. Koronavirus pandemiyasi butun dunyoni qamrab oldi, davlat, jamiyat va fuqarolar oldiga katta va murakkab sinovlar qo'ydi, barcha sohalarga o'zining ta'sirini ko'rsatdi, eng asosiysi, yangi huquqiy munosabatlarni yuzaga keltirdi. Har bir davlat pandemiyaning keng tarqalishining oldini olish, inson huquqlarini yetarli darajada himoyalash, kasallanganlarni davolash, aholi sog'lig'i va hayotini asrash, iqtisodiyotga keltirilayotgan zararlarni yumshatish kabi juda murakkab va mas'uliyatli vazifalarni o'z oldiga qo'ygan. Kutilmagan tarzda sodir bo'lgan ushbu vaziyat ko'plab xalqlarni juda qiyin ahvolga solib qo'ydi. Ko'plab sohalar o'z faoliyatini pandemiya sharoitlariga moslashga majbur bo'ldi. Bu esa ushbu tizimlarda yangilik va chidamlilik darajasini oshirishga o'z hissasini qo'shgani ma'lumdir.

O'zbekiston tomonidan ishlab chiqilgan Pandemiya davrida davlatlarning ixtiyoriy majburiyatlari to'g'risidagi xalqaro kodeks BMT Bosh Assambleyasi 75-sessiyasining rasmiy hujjati sifatida qabul qilindi. Ushbu Kodeksda pandemiyalarga qarshi kurash jarayonidagi xalqaro hamkorlik birdamlik, ochiqlik, o'zaro yordam va inson huquqlarini ta'minlash tamoyillariga asoslanishining muhimligi ta'kidlangan.

Xalqaro inson huquqlari sohasida eng asosiy qonunlardan biri – bu 1966 yilda qabul qilingan fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro Pakt hamda iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro Pakt hisoblanadi. Mazkur paktlarga O'zbekiston Respublikasi ham 1995-yildan buyon a'zo davlat sanaladi. Bu esa o'z navbatida, O'zbekistonning ham inson huquqlarini himoyalash kabi xalqaro majburiyatlari mavjudligini anglatadi. Shu paktlarga asosan birinchi pakt - ya'ni siyosiy huquqlar to'g'risidagi paktning 4-moddasida "Agarda favqulotda holat paydo bo'lgan bo'lsa, ayrim huquqlardan cheklash

mumkin”, deb belgilab o‘tilgan. Mazkur cheklovning o‘z tegishli jarayoni mavjud. Misol uchun, “Sirakuza prinsipi”ga asosan, bunda davlat har qanday favqulodda vaziyatni aholiga e‘lon qilishi kerak, ya‘ni qonunan parlament yoki davlat rahbari tomonidan rasman ma‘lum qilinib, qonunda belgilangan qaysi huquqlar va erkinliklarga cheklovlar qo‘yilishi ko‘rsatiladi. Masalan, “komendantlik soati” bo‘lishi mumkin yoki ayrim holatlarda jurnalistlar yoki OAVga ba‘zi bir xabarlarini ijtimoiy tarmoqlarda tarqatmaslik talabi qo‘yilishi, ya‘ni so‘z erkinligini cheklash holati bo‘lishi mumkin. Biroq bu degani inson huquqlarini to‘laqonli cheklash degan ma‘noni anglatmaydi. Shunday mutlaq huquqlar mavjudki, ularni cheklash mumkin emas.

O‘zbekiston Respublikasi “Favqulotda holatlar to‘g‘risida”gi qonunning 3-bobida ham favqulotda holatlarda cheklanishi mumkin bo‘lgan ayrim cheklovlar keltirib o‘tilgan. Albatta, bu kabi holatlar jamiyatdagi chigal vaziyat davrida holatni bir qadar yaxshilashga imkon beradi.

Bundan tashqari, inson huquqlarini ta‘minlashdagi muammolarning paydo bo‘lishi e‘tiborga molik. Karantin davrida avdokatlarning transportdan foydalanishining cheklanishi yuzasidan advokatlik hamjamiyati tomonidan fuqarolarning himoyaga oid huquqlarini ta‘minlashda muammolar keltirib chiqarishi to‘g‘risida murojaatlar ham bildirildi. Huquq tizimida ulkan burilishlar yuzaga keldi. Ta‘lim olish tizimidagi tub o‘zgarishlar, masofaviy o‘qishga o‘tish natijasida quyidagi muammolarni yuzaga chiqardi. Mehnat huquqlarini ta‘minlash qiyinlashdi.

Qonunchiliklarda ushbu sohada tartib solinmagan ayrim jihatlariga alohida e‘tibor berildi. Bundan tashqari jahonning ko‘plab davlatlirining ham diqqatini tortdi.

Mamlakatimizda sud-huquq sohasini yanada demokratlashtirish, Konstitutsiya ustuvorligi, qonun oldida tenglik, insonparvarlik, adolatlilik, sud hokimiyatining mustaqilligini ta‘minlash, sud jarayonida tortishuv tamoyillarini tatbiq etish, aholining odil sudlovga bo‘lgan ishonchini oshirish, “Xabeas korpus” institutini kengaytirish, tergov ustidan sud nazoratini kuchaytirish bo‘yicha chora-tadbirlar majmui qabul qilindi. Inson huquq va erkinliklarini ta‘minlashda, nizolarni sudgacha hal qilishda va taraflarni yarashtirishda advokatlarning vakolatlari sezilarli darajada kengaytirilmoqda. Sudlarda ishlarni ko‘rib chiqishda adolatni, ochiqlik va shaffoflikni ta‘minlash uchun “Elektron odil sudlov” tizimi joriy etildi. Aholiga bepul yuridik yordam ko‘rsatish tizimi, shuningdek, Advice.uz huquqiy ma‘lumotlar tizimining imkoniyatlarini kengaytirish hamda fuqarolarga bepul huquqiy maslahatlar xizmatini ko‘rsatuvchi “Madad” nodavlat notijorat tashkilotini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha choratadbirlar qabul qilindi

Pandemiyaning keng tarqalib yanada avj olishini oldini olish maqsadida jamiyatlarda favqulotda holatlar va blokirovkalar e‘lon qilindi. Biroq, bu holat o‘z navbatida ayrim insonlarning huquq va erkinliklarining nochor ahvolga eklishi sabab bo‘lmay qolmadi. Misol uchun, Hindistonda muhojirlar blokirovka paytida davlat va korporatsiyalar tomonidan insoniy munosabatdan mahrum bo‘lgan eng nochor jamoaga aylandi. Shu sababli, davlat va biznesning keyingi tartibga solish va tashkiliy tashabbuslari kontekstida ichki migratsiyaga ustuvor e‘tibor berish masalasi keskinlashdi. Rossiya Federatsiyasi vakillari ham, xorijiy ekspertlar ham ayollarga nisbatan oilada zo‘ravonlik holatlari qayd etilgani haqida bir necha bor ko‘targanlar. Shunday qilib, Rossiyada oiladagi zo‘ravonlik holatlari faqat o‘zini-o‘zi izolyatsiya qilishning birinchi oyida ikki baravar ko‘paydi. Pandemiya davrida ishga

tushirilgan ishonch telefonlariga kelib tushayotgan qo'ng'iroqlar soni sezilarli darajada oshib ketdi. Aynan bu holat Covid-19 pandemiyasining muhim burilish nuqtasi sifatida tan olinadi. Ayollarga nisbatan zo'ravonlik holatlari oshib ketishi pandemiya davrida soyali pandemiyani yuzaga keltirdi. Pandemiya paytida katta xavf omili bo'lib, keksa odamlarga jismoniy va ruhiy yukni oshirdi. Fiziologik xavf, kasallanish, polifarmatsiya va o'limning ortishi bilan bir qatorda, turli xil ijtimoiy omillar - ishonchsizlik, yolg'izlik, izolyatsiya, jinsiy aloqa, suiiste'mollik va sog'liqni saqlash xizmatidan foydalanishning cheklanganligi kabi holatlar kuchaydi.

2016-yilda Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti 2020-yilda boshlangan va 2030-yilgacha davom etadigan Sog'lom qarish o'n yilligiga tayyorgarlik ko'rish uchun Qarish va salomatlik bo'yicha Global strategiya va harakatlar rejasini qabul qildi. Pandemiya davrida Rossiya Federatsiyasining jinoyat kodeksiga ham tegishli o'zgarishlar kiritildi.

COVID-19 pandemiyasi davrida jahon miqyosida bir qator huquqlar cheklandi. Ularga quyidagilar kiradi:

Uyushma erkinligi huquqi: Virus havo orqali yuqishi va guruhlarda agressiv ravishda yuqishi sababli, ijtimoiy uzoqlashish tarqalishni cheklashning kalitidir. Pandemiya davrida butun dunyo bo'ylab boshqa odamlar bilan muloqot qilish uchun cheklovlar joriy etilgan. Cheklovlar sizning uyingizdan tashqaridagi har qanday odam bilan muloqot qilishni butunlay taqiqlashdan tortib to to'ylar, dafn marosimlari va ish kabi maqsadlarda cheklangan guruhlarga to'planishga ruxsat berishgacha bo'lgan.

Tinch yig'ilish huquqi: Namoyishlarda odamlarning katta guruhlari birga yig'ilishadi va shuning uchun pandemiya paytida shunga o'xshash sabablarga ko'ra cheklangan. Norozilik huquqi va so'z erkinligi boshqa yo'llar bilan, masalan, onlayn tarzda amalga oshirilishi mumkin va ular to'liq cheklanmagan.

Harakat qilish erkinligi huquqi: Bu viloyatlar o'rtasida harakatlanish, shuningdek, mamlakatni tark etish erkinligi (shu jumladan Avstraliya) uchun amal qiladi. Chegara cheklovlari xalqaro huquqda ochiq favqulodda vaziyat paytida qonuniy ravishda cheklanishi mumkin bo'lgan huquq sifatida tan olingan.

Oilani yig'ilishlar huquqi: Bu chegaralar orqali qayta birlashish huquqini o'z ichiga oladi, lekin xalqaro huquqda xuddi shunday huquq sifatida tan olingan, favqulodda vaziyat vaqtida qonuniy ravishda cheklanishi mumkin.

O'z mamlakatingizga kirish huquqi: Xalqaro huquq odamlarni bu huquqdan o'zboshimchalik bilan mahrum qilmaslikni nazarda tutadi. Shunga qaramay, bu favqulodda vaziyat vaqtida qonuniy ravishda cheklanishi mumkin bo'lgan huquqdir.

Pandemiya, shuningdek, odamlarni boshqa inson huquqlari buzilishiga, jumladan, quyidagi xavflarga qarshi himoyasiz qoldirdi:

- irqiy kamsitish yoki irqiy nafratni boshdan kechirish;
- qashshoqlik va ishsizlikning yuqori darajasi tufayli etarli turmush darajasi uchun etarli resurslarning etishmasligi;
- uysizlik;
- oilada yoki oilada zo'ravonlik yoki keksa yoshdagi zo'ravonlikni boshdan kechirish;
- ruhiy salomatlik bilan bog'liq muammolarni boshdan kechirish yoki mavjud sharoitlarni kuchaytirish;

Hukumatlar inson huquqlari bo'yicha bunday vaziyatlarni hal qilish va iloji boricha ularni oldini olish majburiyatlariga egadir.

Jamiyat ichidagi alohida guruhlar ham pandemiya davrida inson huquqlarining buzilishiga ko'proq moyil bo'ladi, jumladan:

Ayollar yanada zaifroq bandlik va qo'shimcha g'amxo'rlik majburiyatlari tufayli ularning ish bilan ta'minlanishiga ta'sir qiladigan iqtisodiy ishonchsizlikni boshdan kechirmoqda.

Nogironligi bo'lgan odamlar o'z nomidan qarorlar qabul qiladilar va jamiyatda muntazam yordam olish imkoniyati kamroq.

Keksa odamlar COVID-19 ning jiddiy sog'liqqa ta'siriga ko'proq moyil bo'lib, ayniqsa, blokirovka paytida ijtimoiy izolyatsiyani kuchaytirmoqda.

O'qish va ta'lim olishda qiyinchiliklarga duch kelayotgan *bolalar*, ayniqsa texnologiya va keng polosali tarmoqdan foydalana olmaydigan bolalar.

Yangi kelgan *muhojirlar* va boshpana izlovchilar, ular qashshoqlik va ishdan chetlanish xavfi yuqori bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy masofani saqlash qiyin bo'lgan odamlar gavjum sharoitda saqlanishi mumkin bo'lgan *qamoqdagi odamlar*.

Xalqaro inson huquqlari qonuni hukumatlarga jamiyatdagi barchaning xavfsizligi uchun pandemiya kabi favqulodda vaziyatlarda ko'plab huquq va erkinliklarni cheklash imkonini beradi. Biroq, inson huquqlarini cheklash quyidagi mezonlarga javob berishi kerak:

Ular qonun bilan belgilanishi kerak;

Ular zarur va baholangan xavfga mutanosib bo'lishi kerak;

Hukumatlar inson huquqlarini cheklashni zarur deb hisoblagan sabablar haqida shaffof bo'lishi kerak;

Inson huquqlari bo'yicha har qanday cheklovlar favqulodda vaziyatni hal qilish uchun zarur bo'lgan minimal bo'lishi va favqulodda vaziyatni hal qilish uchun zarur bo'lgan eng qisqa vaqt ichida amalga oshirilishi kerak;

Ushbu chora-tadbirlar xalqaro huquq normalariga mos kelishi va odamlarni irqi, jinsi, yoshi, nogironligi yoki jinsiy imtiyozlari asosida kamsitmasligi kerak;

Cheklovlarga bo'lgan ehtiyoj muntazam ravishda baholanishi kerak va ular endi kerak bo'lmagan paytda ular to'xtatilishi kerak.

Sir emaski, uzoq vaqt davomida inson va uning hayotiga yetarlichi e'tibor qaratilamadi. Bu esa davlat organlari va ayrim mansabdor shaxslar faoliyatida yaqqol sezildi.

Aslida esa, avvalo, inson, uning haq-huquqlari va baxt-saodati davlat, siyosat, barcha davlat organlari faoliyatining eng ustuvor maqsadi bo'lishi lozim. Jamiyat qurilishi va davlat siyosati ana shu g'oyaga tayanishi hamda "Davlat- inson uchun" tamoyili asosida tashkil etilishi darkor. Mazkur tamoyilga amal qilish esa, insonni va uning manfaatlarini davlat siyosati va islohatlarning asosiy mezoniga aylantirish lozimligidan dalolat beradi. Bu nafaqat yurtimizda, balki butun dunyoda islohatlarning eng demokratik tamoyillarga mosligi, ularning pirovard maqsadi va davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi inson manfaatlari haq-huquqlari va erkinliklarini ta'minlashga qaratilganining e'tirof etilishiga sabab bo'lmoqda.¹

¹ Shavkat Mirziyoev. Yangi O'zbekiston strategiyasi -Toshkent. " O'zbekiston", 2021. –B.67

Xulosa qilib aytganda, Jahon hamjamiyati boshiga tushgan bunday ulkan sinovlarni yengib o'tilganidan so'ng, kelajakdagi bu kabi favqulotda holatlar davrida ortirilgan tajriba va ishlab chiqilgan huquq normalarini kerakli joylarda qo'llay olish imkoniyati yaratildi. Bu esa o'z navbatida, ulkan inson huquqlarining ta'minlanishi bilan chambarchas bo'g'liq tarzda kechishi inobatga olinishi shubhasizdir.

References:

1. Shavkat Mirziyoev. Yangi O'zbekiston strategiyasi -Toshkent. " O'zbekiston", 2021. -B.67
2. Sabine C. Carey, The Politics of Human Rights: The Quest for Dignity, Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press, 2010.
3. IHREC, Guidance Note on Covid-19 and the Public Sector Equality and Human Rights Duty.
4. Emergency Measures and Covid-19: Guidance Note, Office of the UN High Commissioner for Human Rights, April 2020.
5. Лукашева Е.А. Права человека: Учебник. 2-е изд., перераб. М.: Норма; ИНФРАМ, 2011. – 560 с.
6. Umirov A. "Pandemiya oqibatlari qanday bartaraf etiladi" "Xalq so'zi" gazetasi.